

Глушенок Наталія Миколаївна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Національного транспортного університету
orcid.org/0000-0001-6840-3795
natalia1978@i.ua*

ВИСВІТЛЕННЯ НАЦИСТСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СЕЛЯНСТВА РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА» У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ПЕРІОДУ ОКУПАЦІЇ (1941–1944 РР.)

У статті висвітлюються аграрна політика нацистів, а також еволюція ставлення селянства до нового порядку залежно від діяльності німецького окупаційного апарату в періодичних виданнях окупаційної влади. У публікації здійснено аналіз близько 20 найменувань періодичних видань, зокрема «Українське слово» (Житомир), «Нове Українське Слово» (Київ), «Голос Волині» (Житомир), «Український голос» (Луцьк), «Українська думка» (Миколаїв), «Волинь. Часопис для Волині» (Рівне), «Українське слово. Ілюстроване сільськогосподарське видання» (Київ), «Український хлібороб: Ілюстрований сільськогосподарський часопис» (Рівне) та ін.

З'ясовано, що виголошення закону міністра окупованих східних територій А. Розенберга про новий земельний устрій супроводжувалося активною пропагандою через німецьку пресу. Щоб підтримувати необхідні настрої серед населення окупованих територій, окупаційна адміністрація постійно друкувала в газетах інформацію про активність сільськогосподарських працівників, про гарні врожаї, які отримують українські селяни в колективних господарствах, про створення різноманітних організацій та гуртків, що допомагали українським селянам підвищити свій культурний і професійний рівень.

Досліджено повідомлення про створення спілок і громадських господарств, преміювання селян за досягнення в роботі, рекомендації щодо боротьби зі шкідниками та збільшення врожайності культур, а також забезпечення медичної допомоги сільському населенню.

Сформульовано висновок, що під час використання інформації, що міститься в наказах та зверненнях до селянства, опублікованих в окупаційній пресі, безумовно, необхідно дотримуватися критичного аналізу, оскільки німецька влада вважала періодичку однією з найдієвіших пропагандистських форм спілкування з українським населенням, зокрема селянством.

Ключові слова: рейхскомісаріат «Україна», окупаційна адміністрація, періодичні видання, аграрна політика нацистів, селянство.

Glushenok Natalia,
*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and
History of the State and Law
National Transport University
orcid.org/0000-0001-6840-3795
natalia1978@i.ua*

EXPLANATION OF THE NAZI POLICY REGARDING THE PEASANTRY OF THE REICH COMMISSARIATE «UKRAINE» IN PERIODICALS OF THE OCCUPATION PERIOD (1941–1944)

The article highlights the agrarian policy of the Nazis, as well as the evolution of the attitude of the peasantry to the new order, depending on the activities of the German occupation apparatus in the periodicals of the occupation authorities. The publication analyzed about 20 titles of periodicals, including «Ukrainian Slovo» (Zhytomyr), «New Ukrainian Word» (Kyiv), «Voice of Volyn» (Zhytomyr), «Ukrainian Voice» (Lutsk), «Ukrainian Dumka»

(Mykolaiv), «Volyn. Magazine for Volyn» (Rivne), «Ukrainian word. Illustrated Agricultural Edition» (Kyiv), «Ukrainian Farmer: Illustrated Agricultural Magazine» (Rivne) and others.

It was found that the promulgation of the law by the Minister of the Occupied Eastern Territories A. Rosenberg on the new land system was accompanied by active propaganda through the German press. In order to maintain the necessary mood among the population of the occupied territories, the occupation administration constantly published in newspapers information about the activity of agricultural workers, about the good harvests that Ukrainian peasants receive in collective farms, about the creation of various organizations and circles that helped Ukrainian peasants to raise their cultural and professional level.

Reports on the creation of unions and community farms, rewarding villagers for achievements in work, recommendations on pest control and increasing crop yields, as well as providing medical assistance to the rural population are being investigated.

The conclusion was formulated that when using the information contained in the orders and appeals to the peasantry published in the occupation press, it is definitely necessary to adhere to a critical analysis, since the German authorities considered periodicals one of the most effective forms of propaganda communication with the Ukrainian population, in particular the peasantry.

Key words: Reichskommissariat «Ukraine», occupation administration, periodicals, agrarian policy of the Nazis, peasantry.

Постановка проблеми. Цінним джерелом для дослідження політичного, економічного, соціального, духовного життя українського села доби нацистської окупації є періодичні видання, що стали важливим інструментом пропаганди та впливу на свідомість населення. У нашій публікації здійснено аналіз близько 20 найменувань періодичних видань окупаційної влади та української допоміжної адміністрації, зокрема «Українське слово» (Житомир), «Нове Українське Слово» (Київ), «Голос Волині» (Житомир), «Український голос» (Луцьк), «Українська думка» (Миколаїв), «Волинь. Часопис для Волині» (Рівне), «Українське слово. Ілюстроване сільськогосподарське видання» (Київ), «Український хлібороб: Ілюстрований сільськогосподарський часопис» (Рівне). Під час використання інформації, що міститься в наказах та зверненнях до селянства, опублікованих в окупаційній пресі, безумовно, необхідно дотримуватися критичного аналізу, оскільки німецька влада вважала періодичку однією з найдієвіших пропагандистських форм спілкування з українським населенням, зокрема селянством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ролі періодичних видань у пропагандистських схемах нацистського керівництва на окупованих територіях СРСР у роки Другої світової війни потрапили у фокус науковців у 2000-х роках. Над цією тематикою працювали Б. Черняков (Черняков, 2005), О. Салата (Салата, 2020), В. Яременко (Яременко, 2006), К. Курилишин (Курилишин, 2010), В. Гедз (Гедз, 2014) та ін. Так, побачили світ комплексні

праці, дисертації та статті, присвячені аналізу пресових видань, історико-бібліографічні праці та каталоги часописів.

Найповніші колекції преси періоду нацистської окупації зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника. Окремі комплекси зосереджено у фондах державних архівних та музейних установ.

Мета наукової розвідки полягає у тому, щоб дослідити висвітлення у періодичних виданнях окупаційної влади еволюції нацистської політики щодо селянства рейхскомісаріату «Україна» на різних етапах окупації, а також зміну ставлення селянства до нового порядку залежно від діяльності німецького окупаційного апарату

Ще у середині липня 1941 р. керівництво Рейху прийняло рішення відновити пресу для українців, щоб здійснювати активніший вплив на населення окупованих територій (Косик, 1998, с. 240–241). Про вагу періодичних видань у спілкуванні з українським населенням, зокрема селянством, свідчить директива політуправління рейхскомісаріату «Україна» щодо преси: «Українські та інші газети, що видаються в райхскомісаріаті, – виключний засіб впливу на населення. Вони не слугують народним чи культурним потребам населення чи навіть визнанням... Кожен рядок повинен допомагати у здійсненні великої місії фюрера у створенні нової Європи» (Черняков, 2006, с. 58–59).

Важливо, що більшість періодичних видань на території рейхскомісаріату «Україна» видавалася від імені місцевої громади, тобто

формально саме управи мали вирішувати організаційні питання щодо преси. Але всі газети й часописи перебували під пильним контролем цензури, яку здійснювали представники пропагандистських структур вермахту та органів військової адміністрації. Тому зрозуміло, що вони наголошували на рятівній ролі Німеччини в долі українського народу й закликали українців до сумлінної праці на знак подяки. Ці заклики часто друкували жирним шрифтом, часто – у текстах передових статей та серед оголошень. Узагалі, досліджуючи окупаційні газети, пересічна людина справді могла допустити, що нацистська армія принесла народу України мир і злагоду. У пресі розвінчувалася система радянського режиму й господарювання та протиставлялася німецькій (Салата, 2020, с. 123).

У межах адміністративно-територіальних одиниць, створених Німеччиною на території окупованих земель і держав, до яких входили українські землі, видавалося не менше ніж 365 періодичних видань. За підрахунками вчених, які досліджували окупаційну пресу, на території рейхскомісаріату «Україна» видавалося близько 300 газет та часописів (Черняков, 2006, с. 57–58). У сільській місцевості, де газети мало поширювалися, влаштовувалися спеціальні дошки, де вивішували окремі випуски з коментарями місцевої влади (Салата, 2020, с. 132).

Більшість газет і часописів, що видавалися на території рейхскомісаріату «Україна», не дуже відрізнялися одне від одного за змістом і характером публікацій. Накази, розпорядження та звернення окупаційних органів влади до селянства публікувалися переважно на першій-другій сторінках періодичних видань. Також значний інформаційний потенціал мають публікації, розміщені на третій-четвертій сторінках часописів. Передусім це статті про створення спілок і громадських господарств, преміювання селян за досягнення в роботі, рекомендації щодо боротьби зі шкідниками та збільшення врожайності культур, а також забезпечення медичної допомоги сільському населенню.

Виголошення закону міністра окупованих східних територій А. Розенберга про новий земельний устрій супроводжувалося активною пропагандою через німецьку пресу, що

видавалася в окупованій Україні. Передусім, із метою переконати українське селянство в турботі щодо них із боку нової влади на сторінках окупаційних газет наводилося порівняння німецької аграрної політики з радянською. У газеті «Нова Україна» від 6 березня 1942 р., що видавалася на Харківщині, опубліковано статтю «Ліквідація більшовицької колгоспної системи», де йдеться про те, що на відміну від більшовиків німецький уряд видав наказ про надання селянам землі в одноосібне користування (Салата, 2020, с. 124). Далі зазначалося, що «живучи в злиднених умовах, вічно голодний і обдертий, пригнічуваний постійним страхом, радянський селянин працював погано і малопродуктивно, сільське господарство неминуче йшло до своєї деградації» (Нове Українське Слово, 1942, 8 березня, с. 1). Також нагадувалися обіцянки більшовиків дати селянству землю і волю, а натомість українці отримали колективізацію, голод, злиденне, напівголодне життя (Нове Українське Слово, 1942, 1 березня, с. 1).

Метою розпорядження про новий земельний лад проголошувалося запровадження одноосібного володіння і користування землею. Як ішлося у зверненні до селян, ця мета мала бути досягнута у формі хліборобської спілки або самостійного селянського одноосібного господарства (Нове Українське Слово, 1942, 7 березня, с. 1).

В окупаційній пресі роз'яснювалося, що громадські господарства не є остаточною ціллю нового земельного ладу, а лише засобом, щоб безболісно, без зайвого втручання в господарство перейти до остаточної його форми – індивідуального обробітку землі (Голос Волині, 1942, 15 серпня, с. 2). Головна причина їх заснування, виголошували газети, полягає у тому, що «зараз ще не можна спромогтися на потрібну кількість тяглової сили та відповідний інвентар для одноосібного користування землею» (Нове Українське Слово, 1942, 16 липня, с. 3). У газеті «Волинь» виголошувалося, що раптова зміна системи землекористування «поставила б селян перед самою лише голою землею без украй необхідних знарядь праці» (Волинь, 1942, 1 березня, с. 1).

Під час першого етапу реформування основним чинником, яким планувалося привернути до себе селянство рейхскомісаріату «Україна»,

було проголошення присадибних ділянок особистою власністю селян. В окупаційній пресі підкреслювалося, що німецьке керівництво не обмежується лише самим оголошенням нового земельного закону, воно вже тепер починає його провадити в життя, це видно з того, що вже весною 1942 р. не одному селянинові збільшать ділянки присадибної землі (Нове Українське Слово, 1942, 21 березня, с. 2).

Характерно, що окупаційна преса в Україні широко розрекламувала повідомлення про поїздку українських селян до Німеччини з метою подякувати А. Розенбергу за запровадження нового земельного ладу. Про це йдеться у статті А. Мисечко «Делегація українських селян у рейхсміністра» (Нове Українське Слово, 1942, 2 червня, с. 2). Також у газетах знайшов широке висвітлення приїзд рейхсміністра А. Розенберга до Києва 20 червня 1942 р. Зокрема, в одній із газет зазначається, що 22 червня рейхсміністр відвідав громадське господарство на околиці Києва, де розмовляв із селянами і «мав змогу переконатися в їх готовності виконати поставлені перед ними завдання» (Нове Українське Слово, 1942, 23 червня, с. 1). В окупаційній пресі з пропагандистською метою публікуються і враження окремих осіб, наприклад старости: «Більшовики всякими способами зменшували індивідуальні городні ділянки, до того ж обкладали їх великими податками, а німецька влада вдвоє, а то й утроє збільшила селянські городи і зовсім звільнила їх від податків» (Нове Українське Слово, 1942, 20 червня, с. 3).

Окупаційна преса виголошувала, що всюди, де є достатня кількість знаряддя та інших виробничих засобів, може бути здійснений перехід від громадського господарства до хліборобських спілок. Вони є об'єднанням одноосібних господарств за сприяння приватної ініціативи. Потрібні вони для того, зазначалося далі, щоб дати в розпорядження всіх селян важливі засоби виробництва (Нове Українське Слово, 1942, 14 березня, с. 1).

Варто сказати, що німецькою пропагандою в численних статтях «Що таке хліборобська спілка» виділялося декілька рис, що відрізняли новостворені структури від попередніх. Передусім, селянинові надавалося право індивідуального користування землею, окрім присадибної ділянки, йому та його родині відводилася рівна з іншими частинами орної землі,

уся худоба, усе приладдя та машини за винятком великих, наприклад молотарок, переходять у приватну власність селян (Український хлібороб, 1942, № 16, с. 1).

Щоб створення товариств не спричинило масових переселень і поширення відмов щодо виїзду на роботу до Німеччини, А. Розенберг у своєму зверненні до мешканців сіл оголосив, що всі селяни незалежно від їх місцеперебування мають право на отримання землі (Український хлібороб, 1942, № 16, с. 1). Причому ті, хто виїхав до Німеччини чи працював на Півдні України, зазначав рейхсміністр, матимуть перевагу під час наділення (Український голос, 1942, 26 березня, с. 1).

До того ж в одній із газет зазначалося, що той, хто не виконуватиме своїх обов'язків в умовах війни, той може не сподіватися, що йому колись довірять стати вільним селянином на власній землі. Якість селянської роботи виголошувалася прямо залежною від любові до України (Нове українське слово, 1941, 19 грудня, с. 2).

Німецька влада, прагнучи завоювати прихильність селянства, вела активну пропаганду щодо створення землеробських товариств. Наприклад, згідно з окупаційною пресою, у Житомирській генеральній окрузі планувалося до закінчення 1942 р. перетворити на хліборобські спілки ще 300 громадських господарств (Голос Волині, 1942, 30 вересня, с. 2). Зазвичай такі події з пропагандистською ціллю відбувалися в урочистій формі, з врученням належних документів (Голос Волині, 1942, 23 вересня, с. 3).

Завдання виправити помилки та прорахунки німецької пропаганди покладалися на Декларацію «Про запровадження приватної власності на землю» від 3 червня 1943 р., що стала останнім аграрним нововведенням окупантів на території України. В окупаційній пресі поява Декларації набула широкого розголосу. Зокрема, селян переконували, що спосіб, у який німецька влада повертає їм право власності на землю, надзвичайно розумний і доцільний (Українська Думка, 1943, 2 червня, с. 1). Також із пропагандистською метою наводилися позитивні відгуки окремих представників селянства рейхскомісаріату. Зокрема, агроном Карпенко та зоотехнік Мельниченко (Полтавщина) заявляли, що Декларація, передусім, поліпшить добробут селян, оскільки приватна ініціатива

забезпечить кращий обробіток землі й підвищення врожайності сільськогосподарських культур (Вісті для українських селян, 1943, 15 липня, с. 3).

Нацисти востаннє у 1944 р. зважилися використати психологію селянства, а саме: прагнення до володіння землею, негативне ставлення до колгоспної системи. Із цією метою в окупаційній пресі, що ще видавалася, наводилися свідчення червоноармійців та цивільних осіб, які перейшли до німців. Вони, зокрема, стверджували, що на землях, звільнених від німців, за наказом Сталіна знову запроваджується колективне господарювання (Нова Україна, 1944, 12 березня, с. 3). На цьому наголошував і військовополонений сержант Зінкапен 69-ї стрілецької дивізії з Києва, додаючи, що постачання частин Червоної Армії відбувається за рахунок запасів цивільного населення (Вісті. Для українських селян, 1943, 15 квітня, с. 3). Зрозуміло, що на даному етапі німецька влада не вбачала ніякої потреби в реформуванні сільського господарства. Єдиним її завданням було нанести як можна більшу шкоду народному господарству, знищуючи все те, що вже не могло бути використане в інтересах Рейху.

Як і серед міського населення, серед селян гітлерівським урядом велася активна агітація за добровільний виїзд до Німеччини. Особливо широкого розмаху набула вона протягом 1942 р. Із цією ж метою окупанти розповсюджували закон про працю робітників зі східних областей у Німеччині, згідно з яким робітникам гарантувалися гарні умови життя та пристойна оплата праці (Нове Українське Слово, 1942, 11 липня, с. 1).

Як свідчать документальні матеріали, надання землі у приватну власність ставилося у пряму залежність від виконання поставок робочої сили до Рейху. Так, у зверненні рейхскомісара Коха до українського селянства підкреслювалося, що селянам, які знаходяться на роботі в Німеччині, не слід боятися втратити право на отримання землі, навпаки, йшлося далі, такі селяни матимуть перевагу під час наділенні (Волинь, 1942, 23 квітня, с. 1).

Аналіз окупаційної преси дає можливість стверджувати про знущальний характер німецької системи оподаткування. На початку окупації, а саме в листопаді 1941 р., рейхскомісар Е. Кох своїм розпорядженням наказав зберегти

запроваджені за радянської влади норми натуральних контингентів (Голос Волині, 1941, 27 вересня, с. 2). Характерно, що в разі нестачі сільськогосподарської продукції для сплати натурального податку з громадського господарства вона мала компенсуватися з врожаю присадибних ділянок селян (Український хлібороб, 1943, 25 квітня, с. 3).

Про роль податкової системи в окупаційних планах нацистів та про те, наскільки негативно відбилася вона на становищі селянства, йдеться в окремих публікаціях, зокрема у статті З Шульги «Не буде Україна німецькою колонією». Так, вилучення зерна відбувалося на двох рівнях: перший – податок за обмолот зерна, другий – здача окупантам визначеного продовольчого контингенту. Податок за обмолот зерна офіційно передбачав, що з того зерна, яке селянин планував молотити, половину він повинен був віддати гітлерівцям, а з того, що залишилося, ще половину належало віддати за обмолот. Тобто, урешті-решт, у селянина залишалося лише 25% врожаю (Комуніст, 1942, 2 липня, с. 3). Окрім того, згідно з постановою від 28 серпня 1941 р., у разі обробки сурогатів (наприклад, жолудів) податок сплачувався все рівно житом (Українське слово, 1941, 2 вересня, с. 2).

У цілому здача зернового контингенту була дуже зручним методом для повного розорення селянства. 30 червня 1942 р. рівненський гебітскомісар видав розпорядження, яке проголошувало, що селяни, які не здають планову кількість зерна, роблять це свідомо і тим самим саботують справу постачання продуктами. Далі гебітскомісар приходить до висновку, що такі селяни не здатні вести господарство, у зв'язку з чим воно може бути передане тим, хто вчасно та повністю виконує поставки (Урядовий вісник гебітскомісара у Рівному, № 8, 1942, 1 липня, с. 2). Характерним для окупаційної влади було обґрунтування такого заходу турботою про інтереси місцевого населення. В окупаційній пресі зазначалося, що дане розпорядження забезпечує справедливий розподіл м'яса та стоїть на сторожі народного здоров'я (Нове Українське Слово, 1942, 24 липня, с. 2).

Необхідно зазначити, що з метою контролювання наявної худоби у селян в розпорядженні щодо розвитку тваринництва, опублікованому в одній з окупаційних газет 24 серпня 1943 р.,

передбачалося провести реєстрацію сільськогосподарських тварин. Для більшої ефективності власники тварин повинні були кожні три дні повідомляти про прибуття та вибуття тварин у господарстві (Нова Україна, 1943, 24 серпня, с. 3).

Натуральний контингент поширювався також на плодоовочеві культури. Так, відповідно до наказу військового сільськогосподарського керівника Київщини від 15 жовтня 1941 р., запроваджувалося одноразове обов'язкове здавання картоплі та плодоовочів урожаю 1941 р. Зазначалося, що за відсутності в господарстві належних до задачі плодоовочевих культур і картоплі дозволяється заміна однієї культури на іншу (Українське Слово, 1941, 18 жовтня, с. 2).

Ще один спосіб вилучення коштів у селян полягав в обов'язковому страхуванні будівель, великої рогатої худоби та коней. Так, згідно з розпорядженням Проскурівського гебітскомісара від 21 вересня 1942 р., обов'язковому страхуванню підлягали будівлі громадських господарств і землеробських громад, велика рогата худоба та коні віком від одного року. Щодо страхової оцінки, то будівлі підлягали страхуванню в повній їх оцінці, страховка коней становила від 500 до 2 000 крб., корів – від 600 до 1 200 крб. (Український голос, 1942, 1 жовтня, с. 3).

Щоб підтримувати необхідні настрої серед населення окупованих територій, окупаційна адміністрація постійно друкувала в газетах інформацію про активність сільськогосподарських працівників, про гарні врожаї, які отримують українські селяни в колективних господарствах, про створення різноманітних організацій та гуртків, що допомагали українським селянам підвищити свій культурний і професійний рівні. Наприклад, у сільськогосподарській школі, заснованій у Боярці на Київщині, планувалося поєднувати набуття учнями теоретичних знань із практичною діяльністю. Навчання передбачалося завершувати складанням іспиту (Голос Волині, 1942, 3 листопада, с. 3). Але у зв'язку з нестачею коштів школи передбачалося замінити організацією по селах самоосвітніх хліборобських гуртків молоді. Такі гуртки планувалися як секції товариства

«Сільський господар» (Волинь, 1941, 13 листопада, с. 3). Окрім того, у межах товариства передбачалося створити «Гурток Господиень» і «Гурток Молоді». Структура даних гуртків та форми їхньої діяльності набули широкого розголосу в українських періодичних виданнях (Український хлібороб, ч. 1, с. 26–28).

У німецькій окупаційній пресі значна увага приділялася праці агрономів, до обов'язків яких належали «охорона й інвентаризація сільськогосподарського майна, фондів сортового насіння, племінної худоби...» (Нове Українське Слово, 1941, 26 грудня, с. 3). Також існують дані про створення сільськогосподарських шкіл, які передбачали підготовку агрономів. Зокрема, одну з них планувалося створити на околиці м. Кременчука. Після дворічної підготовки 90 учнів мали прослухати трирічні фахові курси, які частково передбачалося замінити практикою (Подольнин, 1942, 8 листопада, с. 3). Про підвищення кваліфікації українських агрономів ідеться в повідомленні щодо поїздки до німецької хліборобської округи Гессен-Нассау (Український голос, 1943, 10 жовтня, с. 3).

Ще одним проявом німецької пропаганди було проведення сільськогосподарських виставок, на яких представлялися різноманітні моделі техніки та зразки сільськогосподарських культур. Про важливість таких акцій свідчить, зокрема, присутність на виставці в Радомишлі генералкомісара Лейзера (Нове Українське Слово, 1942, 21 листопада, с. 3).

Підсумовуючи, слід сказати, що періодичні видання часів нацистської окупації України 1941–1944 рр. є важливим джерелом для дослідження політичного курсу окупаційної влади стосовно сільського населення. Матеріали окупаційної преси дають змогу проаналізувати еволюцію політики рейху щодо селянства на різних етапах окупації, висвітлюють різноманітні пропагандистські заходи, що мали на меті залучити селянство до співпраці. Однак слід пам'ятати, що періодична преса не може виступати самодостатнім історичним джерелом, оскільки зміст видань залежав від тогочасних реалій. Тому доцільно дотримуватися критичного аналізу, що дасть змогу визначити рівень об'єктивності інформації, вміщеної у публікаціях.

Список використаних джерел:

1. Вісті для українських селян. 1943. 15 липня.
2. Волинь. 1941. 13 листопада.
3. Волинь. 1942. 1 березня.
4. Волинь. 1942. 23 квітня
5. Гедз В. (2014) Окупаційна преса Києва (на основі фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.»). *Військово-історичний меридіан: електронний науковий фаховий журнал*. № 3 (5). С. 83–97. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/08.10.2014/pdf/VIM_5_83-97.pdf.
6. Голос Волині. 1941. 27 вересня.
7. Голос Волині. 1942. 15 серпня.
8. Голос Волині. 1942. 3 листопада.
9. Голос Волині. 1942. 30 вересня.
10. Комуніст. 1942. 2 липня.
11. Курилишин К. (2010) Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами української легальної преси. Львів: Нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. 328 с.
12. Нова Україна. 1942. 6 березня.
13. Нова Україна. 1943. 24 серпня.
14. Нова Україна. 1944. 12 березня.
15. Нове Українське Слово. 1942. 14 березня.
16. Нове українське слово. 1941. 19 грудня.
17. Нове Українське Слово. 1941. 26 грудня.
18. Нове Українське Слово. 1942. 21 листопада.
19. Нове Українське Слово. 1942. 1 березня.
20. Нове Українське Слово. 1942. 11 липня.
21. Нове Українське Слово. 1942. 16 липня.
22. Нове Українське Слово. 1942. 2 червня.
23. Нове Українське Слово. 1942. 20 червня.
24. Нове Українське Слово. 1942. 21 березня.
25. Нове Українське Слово. 1942. 23 червня.
26. Нове Українське Слово. 1942. 24 липня.
27. Нове Українське Слово. 1942. 7 березня.
28. Нове Українське Слово. 1942. 8 березня
29. Подолянин. 1942. 8 листопада.
30. Салата О. (2020) Періодичні видання в системі нацистської пропаганди на окупованих територіях України у 1941–1943 рр. *Київські історичні студії*. № 2 (11). С. 116–135.
31. Салата О. (2010) Формування німецького інформаційного простору в рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації (червень 1941 р. – 1944 р.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Донецьк. 35 с.
32. Україна Другій світовій війні у документах (1998) / зібрав і впорядкував В. Косик. Т. 2. Львів, 384 с.
33. Українська думка. 1943. 2 червня.
34. Українське слово. 1941. 18 жовтня.
35. Українське слово. 1941. 2 вересня.
36. Український голос. 1942. 1 жовтня.
37. Український голос. 1942. 26 березня.
38. Український голос. 1943. 10 жовтня.
39. Український хлібороб. 1942. № 16.
40. Український хлібороб. 1942. № 16.
41. Український хлібороб. 1943. 25 квітня.
42. Український хлібороб. Ч. 1. С. 26–28.
43. Урядовий вісник гебітскомісара у Рівному. № 8. 1942. 1 липня.
44. Черняков Б. (2006) Окупаційна преса райхскомісаріату «Україна»: розбудова і функціонування (1941–1943 рр.). *Наукові записки ІШЕНД*. Вип. 31. С. 51–68.
45. Черняков Б. (2005) Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.: Джерела дослідження. *Бібліографія*. Київ, 256 с.

46. Яременко В. (2006) Преса в рейхскомісаріаті «Україна» під час німецької окупації у липні – грудні 1941 р. Київська старовина. № 3. С. 123–131.

47. Яременко В. (2008) Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в Рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02. Київ, 17 с.

References:

1. Cherniakov B. (2005) Okupatsiina i lehalna periodychna presa v Ukraini 1941–1944 rr.: Dzhherela doslidzhennia. Bibliohrafiia [Occupation and legal periodical press in Ukraine 1941–1944: Research sources. Bibliography]. Kyiv, 256 s [in Ukrainian].

2. Cherniakov B. (2006) Okupatsiina presa Raikhskomisariatu Ukraina: rozbudova i funktsionuvannia (1941–1943 rr.) [The occupation press of the Reich Commissariat of Ukraine: development and functioning (1941–1943)]. Naukovi zapysky IPIEND. Vyp. 31. S. 51–68 [in Ukrainian].

3. Hedz V. (2014) Okupatsiina presa Kyieva (na osnovi fondovoi kolektsii Memorialnoho kompleksu «Natsionalnyi muzei istorii Velykoi Vitchyznianoï viiny 1941–1945 rr.») [The occupation press of Kyiv (based on the stock collection of the Memorial Complex «National Museum of the History of the Great Patriotic War 1941–1945»)]. *Viiskovo-istorychnyi merydian: elektronnyi naukovyi fakhovyi zhurnal*. № 3 (5). S. 83–97 [in Ukrainian]. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/08.10.2014/pdf/VIM_5_83-97.pdf.

4. Holos Volyni [Voice of Volyn]. 1941. 27 veresnia [in Ukrainian].

5. Holos Volyni [Voice of Volyn]. 1942. 15 serpnia [in Ukrainian].

6. Holos Volyni [Voice of Volyn]. 1942. 3 lystopada [in Ukrainian].

7. Holos Volyni [Voice of Volyn]. 1942. 30 veresnia [in Ukrainian].

8. Iaremenko V. (2006) Presa v reikhskomisariati “Ukraina” pid chas nimetskoï okupatsii u lypni – hrudni 1941 r. [The press in the Reichskommissariat «Ukraine» during the German occupation in July – December 1941] *Kyivska starovyna*, 3, 123–131 [in Ukrainian]

9. Iaremenko V. (2008) Polityka nimetskoho okupatsiinoho rezhymu shchodo presy v Reikhskomisariati «Ukraina» (1941–1944 rr.) [The policy of the German occupation regime regarding the press in the Reichskommissariat «Ukraine» (1941–1944)]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.02. Kyiv, 17 s [in Ukrainian].

10. Komunist [Communist] 1942. 2 lypnia [in Ukrainian].

11. Kosyk, V. (Ed.). (1998). *Ukraina Druhii svitovii viiny u dokumentakh* [Ukraine during the Second World War in documents]. Vol. 2, Lviv [in Ukrainian].

12. Kurylyshyn K. (2010) *Ukrainske zhyttia v umovakh nimetskoï okupatsii (1939–1944 rr.): za materialamy ukrainomovnoi lehalnoi presy* [Ukrainian life under German occupation (1939–1944): based on the materials of the Ukrainian-language legal press]. Lviv: Nats. nauk. b-ka Ukrainy im. V. Stefanyka. 328 s [in Ukrainian].

13. Nova Ukraina [New Ukraine]. 1942. 6 bereznia [in Ukrainian].

14. Nova Ukraina [New Ukraine]. 1943. 24 serpnia [in Ukrainian].

15. Nova Ukraina [New Ukraine]. 1944. 12 bereznia [in Ukrainian].

16. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 14 bereznia [in Ukrainian].

17. Nove ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1941. 19 hrudnia [in Ukrainian].

18. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1941. 26 hrudnia [in Ukrainian].

19. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 21 lystopada [in Ukrainian].

20. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 1 bereznia [in Ukrainian].

21. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 11 lypnia [in Ukrainian].

22. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 16 lypnia [in Ukrainian].

23. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 2 chervnia [in Ukrainian].

24. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 20 chervnia [in Ukrainian].

25. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 21 bereznia [in Ukrainian].

26. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 23 chervnia [in Ukrainian].

27. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 24 lypnia [in Ukrainian].

28. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 7 bereznia [in Ukrainian].

29. Nove Ukrainske Slovo [New Ukrainian Word]. 1942. 8 bereznia [in Ukrainian].

30. Podolianyn [Podolyan]. 1942. 8 lystopada [in Ukrainian].

31. Salata O. (2010) Formuvannia nimetskoho informatsiinoho prostoru v Reikhskomisariati «Ukraina» ta v zoni viiskovoi administratsii (cherven 1941 r. – 1944 r.) [The formation of the German information space in the Reichskommissariat «Ukraine» and in the zone of military administration (June 1941–1944)]: avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk: 07.00.01. Donetsk. 35 s [in Ukrainian].

-
32. Salata O. (2020) Periodychni vydannia v systemi natsystskoi propahandy na okupovanykh terytoriiakh Ukrainy u 1941–1943 rr. [Periodicals in the system of Nazi propaganda in the occupied territories of Ukraine in 1941–1943]. *Kyivski istorychni studii: naukovyi zhurnal*. № 2 (11). S. 116–135 [in Ukrainian].
33. Ukrainska Dumka [Ukrainian Thought]. 1943. 2 chervnia [in Ukrainian].
34. Ukrainske Slovo [Ukrainian word]. 1941. 18 zhovtnia [in Ukrainian].
35. Ukrainske Slovo [Ukrainian word]. 1941. 2 veresnia [in Ukrainian].
36. Ukrainskyi holos [Ukrainian voice]. 1942. 1 zhovtnia [in Ukrainian].
37. Ukrainskyi holos [Ukrainian voice]. 1942. 26 bereznia [in Ukrainian].
38. Ukrainskyi holos [Ukrainian voice]. 1943. 10 zhovtnia [in Ukrainian].
39. Ukrainskyi khliborob [Ukrainian farmer]. 1942. № 16 [in Ukrainian].
40. Ukrainskyi khliborob [Ukrainian farmer]. 1942. № 16 [in Ukrainian].
41. Ukrainskyi khliborob [Ukrainian farmer]. 1943. 25 kvitnia [in Ukrainian].
42. Ukrainskyi khliborob [Ukrainian farmer]. Ch. 1. S. 26–28 [in Ukrainian].
43. Uriadovi visnyk hebitskomisara u Rivnomu [Official Gazette of the Habitscommissar in Rivne]. № 8. 1942. 1 lypnia [in Ukrainian].
44. Visti dlia ukrainskykh selian [News for Ukrainian peasants]. 1943. 15 lypnia [in Ukrainian].
45. Volyn [Volyn]. 1941. 13 lystopada [in Ukrainian].
46. Volyn [Volyn]. 1942. 1 bereznia [in Ukrainian].
47. Volyn [Volyn]. 1942. 23 kvitnia [in Ukrainian].